

XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KONYA VE BURSA'DA GAYRİMÜSLİM CERRÂHLAR VE TEDAVİ ETTİKLERİ HASTALIKLAR*

Ayşe EROL**

Öz: Osmanlı Devleti'nin resmî kayıtlarında cerrâhî müdahale gerektiren hastalıklar -ilgisi dolayısıyla- şer'iyeye sicillerine kaydolunmuştur. Bu çalışmada XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait seksen beş adet Konya ve Bursa Şer'iyeye Sicili taranmış, bunlardan on altısı Konya'ya, on biri Bursa'ya ait olmak üzere toplam yirmi yedi defterde yer alan gayrimüslim cerrâhlarla ilgili iki yüz altı rıza senedi/ameliyat sözleşmesi incelenmiştir. Söz konusu belgeler, gayrimüslim cerrâhlar, hastalar ve hastalıkları bağlamında tasnif ve tahlile tâbi tutulmuştur. Buna göre Konya'da yedi, Bursa'da on sekiz gayrimüslim cerrâhin fütuk başta olmak üzere mesane taşı, kasık yarığı, ur gibi birçok hastalığı açık ya da kapalı ameliyat yöntemiyle tedâvi ettikleri, hastaların talepleri doğrultusunda evde bakım hizmeti verdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Konya, Bursa, Şer'iyeye Sicili, Gayrimüslim Cerrâh, Hasta, Hastalık.

THE PATIENTS CURED BY THE NON-MUSLIM SUGEONS IN BURSA AND KONYA IN THE SECOND HALF OF THE XVII. CENTURY

Abstract: The diseases which require surgery were registered in the court register in the official records kept during Ottoman Empire period, due to their relevance. This study scanned eighty-five court registries entered into the records in the second half of the XVII. century while two hundred six letters of consent/operation contracts executed by the non-Muslim surgeons included in a total of twenty seven registry books sixteen of which were kept for Konya and eleven of which for Bursa have been scrutinized. Such documents have been classified and analysed within the context of the non-

* Bu çalışma, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa Gayrimüslimleri (Şer'iyeye Sicillerine Göre)" başlıklı -hazırlanmakta olan- doktora tezine müteallik bir makaledir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, erol.ayse@hvbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5024-7376

Muslim surgeons, patients and their diseases. Accordingly, seven Non-Muslim surgeons in Konya and eighteen non-Muslim surgeons in Bursa have treated many of the diseases such as bladder stony, tumour and in particular hernia through open and closed surgery methods while they also performed home care services as per the request of the patients.

Keywords: Konya, Bursa, Court Registry, Non-Muslim Surgeon, Disease.

Giriş

İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg’ün “maddî varlıkların en güvenilmez ve tehditkâr olanı” şeklinde tanımladığı insan bedeni¹, batıda olduğu gibi birçok doğu toplumunda da kutsal sayılmış, “Tanrı’nın/Allah’ın yarattığına kulunun müdahale etmesine” izin verilmemiştir.² Antik Çağ’dan başlayıp Orta Çağ’ın sonlarına kadar devam eden bu kutsal beden algısı, -Rönesansla birlikte- Batı’da ortaya çıkan anatomi alanındaki cesur girişimler sayesinde dönüşüm geçirerek sekülerleşmeye başlamıştır.³ Fakat teşrih/anatomi XIX. yüzyıla kadar Batı’dan Doğu’ya girmemiştir.⁴ Cerrâhinin dayandığı temel bilim dalı olan anatominin⁵ Doğu’da daha geç gelişmesi dolayısıyla cerrâhî de modern çağlara kadar -tam anlamıyla- gelişmemiştir.⁶ Bununla birlikte cerrâhî müdahale addedilebilecek uygulamaların başlancığı

¹ Carlo Ginzburg, Tahta Gözler: Mesafe Üzerine Dokuz Düşünce, Çev: Aysun Şişik, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s.79.

² Talip Demir, “Kutsaldan Sekülere Değişen Beden Algısı”. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/2 (Ağustos 2018):311-325.(s.315). İnsan bedeninin kutsiyeti Yahudilik ve Hristiyanlıkta “Tanrı insanı kendi suretinde yarattı” âyeti ile, İslâm dininde ise bu ayete benzeyen “Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı” hadisi ve “...sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah’tır” âyeti ile formüle edilmiştir. Bkz.Kutsal Kitap, Eski Antlaşma, Yaratılış 1/27. (<https://www.kutsalkitap.org/online-kutsal-kitap/> Erişim Tarihi: 23.08.2020), Şaban Çiftçi, “Allah Âdem’i Kendi Suretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahrir ve Değerlendirmesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Mart 2014, Yıl: 1, Sayı: 1, s.1-20, William Montgomery Watt, Tanrı Suretinde Yaratılma: İslâm Kelâmına Dair Bir Araştırma, Çev: Hüseyin Kahraman, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 21, Ocak 2006, s.253-261. Kur’an-ı Kerim, 32/9. İnsanın önemine/kutsiyetine işaret eden diğer ayetler için bkz. 15/29, 95/4, 17/70, 2/34.

³ Demir, a.g.m., s.323.

⁴ Richard E. Nisbett, Doğulular ile Batılılar Nasıl ve Neden Birbirinden Farklı Düşünürler?: Düşüncenin Coğrafyası, Varlık Yayınları, İstanbul 2018, s. 148. Bu döneme kadar anatomik deneyler hıncır ve maymun gibi hayvanlar üzerinde yapılmaktaydı. Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2016, s.109, 121, 305.

⁵ İbrahim Ceylan, Türklerde Cerrâhinin Gelişimi, Türk Cerrâhî Derneği Yayınları, Ankara 2012, s.64.

⁶ Nisbett, a.g.e. s.148.

prehistorik döneme tarihlendirilmiştir. Yaklaşık 15.000 yıldır dünyanın çeşitli yerlerinde devam eden inançlar ve büyüye dayalı bedeni sakatlama pratikleri vardır. Bunlardan en önemlileri tıp tarihinin en eski cerrâhî operasyonları olan trepanasyon ve sünnettir.⁷

İlk büyük medeniyetlerde(Mezopotamya-Mısır-Hitit) ve Çin, Hint, Yunan, Roma ve İslâm medeniyetlerinde dinî inanca dayalı tıp anlayışının bir sonucu olarak ilaç kullanmadan veya bir cerrâhtan devâ beklemeden önce etkili bir dua yardımıyla hastalık uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.⁸ Bir başka ifade ile cerrâhî, çağlar boyunca tedâvide en son seçenek olmuştur.

İslâm Medeniyeti dairesinde yer alan Osmanlı Devleti’nde cerrâhlik hekimlikten ayrı olarak gelişmiştir.⁹ Cerrâhlik maharet ve tecrübe isteyen bir meslek dalı olarak görülmüş ve cerrâh daha çok bir sanat erbabı sayılmıştır. Bu sebeple cerrâhlik mesleği ya sarayda chl-i hiref teşkilâtına bağlı olarak veya usta bir cerrâhin yanında yahut babadan oğula geçen bir sanat şeklinde öğrenilmiştir. Cerrâhlar dârü’s-şifâlarda, saraylarda, orduda veya dükkân denilen muâyenehanelerinde çalışmışlardır. Yara ve çıban tedâvisi, fitik rahatsızlıklarının iyileştirilmesi, diş çekimi, kan alma, sünnet gibi müdahaleler cerrâhin meşgul olduğu başlıca işlerdi.¹⁰

Bu çalışmanın esas kaynağı olan şer’iyye sicilleri, eski mahkeme kararlarının tutanak defterleridir¹¹ ve ihtiva ettiği konulardan biri de tıp tarihinin dikkate değer vesikaları olan rıza senetleridir ki bunlar cerrâhlar ile ameliyat olacak hasta arasında veya bazı hallerde hekim ile tehlikeli bir tedâviyi gerektiren bir hastalığa tutulmuş hastalar arasında tedâviden önce kadı ve şahitler huzurunda sonucun kötü olması halinde hekimin sorumlu olmayacağı bildirilen kayıtlardır.¹²

XVII. yüzyılın ikinci yarısında(h.1059-1112/m.1650-1700)Konya ve Bursa şer’iyye sicillerinde yer alan gayrimüslim cerrâhlar ve hastaları arasında düzenlenen rıza senetlerinin tasnifi ve tahlîli, çalışmanın konusunu

⁷ Bayat, a.g.e., s.40. Trepanasyon: Tedâvi veya büyü amacıyla, canlı bir insanın kafatasında, keskinleştirilmiş bir âlet yardımıyla delik açma ve kemik parçası çıkarma işlemine trepanasyon denir. Bayat, a.g.e., s.40.

⁸ Bayat, a.g.e., s.49, 154 vd.

⁹ Ceylan, a.g.e., s.64.

¹⁰ Nil Sarı, “Osmanlılarda Cerrâhlik Mesleği”, DİA, 7.Cilt, İstanbul 1993, s.423-424.(s.423).

¹¹ Ahmed Akgündüz, Şer’iyye Sicilleri Cilt I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s.11.

¹² Özen Tok, “Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri(Kadı Sicillerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, Turkish Studies, Volume 3/4, Summer 2008, s.789-805. (s.796).

teşkil etmektedir. Bu minvâlde söz konusu senetler, cerrâhlar ve tedâvi ettikleri hastalar/hastalıklar bağlamında Konya ve Bursa özelinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

1- XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Mukim ve Seyyah Gayrimüslim Cerrâhlar

XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait mevcut Konya ve Bursa sicillerine yansıdığı kadarıyla Konya’da yedi, Bursa’da on sekiz¹³ mukim ve seyyar/seyyah¹⁴ gayrimüslim cerrâh bulunmaktadır.¹⁵ Söz konusu cerrâhların bazılarının ikâmet ettikleri mahal ve aslen nereden geldiklerine dair kesin bilgi içeren birkaç belge mevcuttur. Bu kayıtlara göre Konya cerrâhlarından Aslan veled-i Nikola, İçkale Mahallesi’nde sâkindir.¹⁶ 27 Eylül-31 Aralık 1670 tarihleri arasında Konya’da düzenlenen otuz adet ameliyat

¹³ Dönemin Bursa sicillerindeki ameliyat sözleşmelerinin yedisinde Hristo veled-i Miho, ikisinde Miho veled-i Hristo olarak kaydedilen cerrâh(lar)la ilgili bu belgelerin tarih aralıkları (8 Mayıs 1664-8 Mayıs 1665) dikkate alındığında -baba ve oğul oldukları düşünülse bile bunların aynı yıl ameliyat sözleşmesi düzenleme ihtimalinin zayıflığı sebebiyle de- aslında aynı kişi oldukları varsayılırsa Bursa’nın gayrimüslim cerrâh sayısı on yedi olarak kabul edilebilir. Bu on yedi cerrâhın da baba adlarına bakıldığında ve yukarıda değinildiği üzere cerrâhlığın babadan oğula geçen bir sanat olarak telâkki edildiği göz önünde bulundurulduğunda -Konya’daki gayrimüslim cerrâhlardan farklı olarak (şayet bir isim benzerliği yahut kâtip kaynaklı yazım hatası yoksa)- Bursa’daki gayrimüslim cerrâhların kuşaklar boyu cerrâhlık mesleğini sürdürdükleri söylenebilir. Bkz.Ek-1.

¹⁴ Çalışma konusunun tespitinde olduğu gibi seyyar cerrâhların aynı zamanda “seyyâh” olabileceği hususunda da bana yol göstererek sair kaynakları bu bağlamda taramaya yönlendiren danışman hocam Sayın Prof.Dr. Ahmet Güneş’e kıymetli katkılarından dolayı müteşekkirim. Seyyâh/gezgin hekimler ve cerrâhlar konusunda bkz.Bayat, a.g.e., s.110, 132, 157, 180 vd., Tok, a.g.m., s.796.

¹⁵ Çalışma konusu dönemin ilgili belgelerinde yer alan Konya ve Bursa’daki gayrimüslim cerrâhların isimleri, bu cerrâhlarla düzenlenen rıza senetlerinin tarih aralığı ve tedâvi ettikleri hastalıkların nitelik ve niceliği hakkındaki tablo için bkz.Ek-1.

¹⁶ Cerrâh Aslan veled-i Nikola’nın bu mahallede mütemekkin olduğu, sara marazına müptela olup kendini su kuyusuna atan Hatir zımmının babası Yovan veled-i Hatir’in, aynı mahallede sâkin olan ve içlerinde Aslan veled-i Nikola’nın da bulunduğu beş kişi karşısında oğlunun dem ve diyetine müteallik dâvâ ve nızası olmadığı hususundaki beyanından anlaşılmaktadır. (KŞS.35/s.210/hkm.3/h.2 Safer 1101/m.15 Kasım 1689)Yine başka bir belgede mezbur cerrâhın zevcesi Ruşen binti Durmuş adlı nasraniyeden boşandığını görülmektedir. (KŞS.32/s.65/hkm.3/h.2 Cemâziye’l-âhir 1110/m.6 Aralık 1698). (Ayrıca çalışma konusu Konya sicillerinden 16 numaralı defterde 20 Cemâziye’l-evvel 1083 tarihli bir hükümde(s.46/hkm.3) esnaf olan başka bir Aslan veled-i Nikola’dan bahsedilmektedir.) Bu çalışmada hicri tarihleri miladî tarihe çevirirken Türk Tarih Kurumu Başkanlığı’nın internet sitesindeki tarih çevirme kılavuzu kullanılmıştır. Site adresi burada bir defaya mahsus olmak üzere verilip diğer tarihlerde tekrar edilmeyecektir: <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

sözleşmesinin taraflarından biri olan cerrâh/hekim¹⁷ Dimitri veled-i Miho’nun ise vilâyet-i Rumili’nden geldiği ifade edilmiştir.¹⁸ Dimitri, hayli meşhur bir cerrâh olmalı ki hastalarından Hüseyin b. Abdullah, kasık yarığı tedâvisi için Kıbrıs Ceziresi’nden Konya’ya gelmiştir.¹⁹ Bursa’da Kostantin veled-i Papas’ın “...fi’l-asl vilâyet-i Rumili’nde Yanık nam kasaba mütemekkinlerinden olub hâlâ mahmiyye-i mezbûrede vâki Bali Bey Hanı’nda misâfîret vechi üzere mütemekkin cerrâh taifesinden...” olduğu kayıtlıdır ve biri 30 Mayıs 1697, diğer ikisi 17 Haziran 1697 tarihlerinde olmak üzere üç adet fitik ameliyatı sözleşmesi yapmıştır.²⁰ Yine başka bir belgede Bursa Bali Bey Hanı’nda misafir olan Mihal veled-i Dimitri adlı cerrâhtan bahsedilmektedir fakat aslen nerede sâkin olduğu belirtilmemiştir.²¹

Çalışma konusu döneme ait mevcut sicillerin mevzubahis olduğu bir kez daha belirtmek kaydıyla Konya’da en fazla ameliyat sözleşmesi 1682 senesinde cerrâh Andon veled-i Todorov ile²², Bursa’da ise 1675 senesinde cerrâh Dimo veled-i Miho ile yapılmıştır.²³ Sözleşmelerin genellikle sonbahar, kış ve ilkbahar aylarında düzenlendiği görülmektedir. Konya’da aralık ayları(%18,01), Bursa’da mayıs ayları(%28,89), rıza senetlerinin en fazla düzenlendiği aylardır.

Konya sicillerinde yer alan rıza senetlerinde cerrâhların aldığı ücretler çoğunlukla kaydedilmemiş olsa da²⁴ en yüksek meblağ 14 Şubat 1677 tarihli bir sözleşmede zikredilmiştir: Seydişehir Kazası’na tabi Taşağıl Karyesi’nden Veli b. Pir Ahmed, cerrâh Elkesa veled-i Kosta’ya “benim mesânemde taş olub küllî za’âf târî olmağla mezkûr Elkesa mesâneden taş ihracında mâhir ve hazâkati beyne’n-nâs şâyi ve mütevâtir olduğu ecilden

¹⁷ Dimitri veled-i Miho bazı belgelerde cerrâh bazı belgelerde ise hekim olarak tavsif edildiğinden dolayı burada her iki ifade de zikredilmiştir. Örnekler için bkz.K.ŞS.14/s.122/hkm.4, K.ŞS.14/s.126/hkm.3, K.ŞS.14/s.117/hkm.2, K.ŞS.14/s.118/hkm.4.

¹⁸ K.ŞS.14/s.160/hkm.1-2-3 vd.

¹⁹ K.ŞS.14/s.115/hkm.3 (h.12 Cemâziye’l-evvel 1081/m.27 Eylül 1670)

²⁰ B.ŞS.B-77/s.46/hkm.355(h.9 Zilkâde 1108/m.30 Mayıs 1697), B.ŞS.B-77/s.47/hkm.365(h.27 Zilkâde 1108/m.17 Haziran 1697), B.ŞS.B-77/s.47/hkm.366(h.27 Zilkâde 1108/m.17 Haziran 1697)

²¹ B.ŞS.B-77/s.12/hkm.89.(h.10 Muharrem 1108/m.9 Ağustos 1696)

²² 16 Mayıs 1678-27 Mayıs 1687 tarihleri arasında toplam 65 ameliyat sözleşmesi cerrâh Andon veled-i Todorov ile yapılmıştır. Bunların 44’ü 1682 senesine tekâbül etmektedir.

²³ 12 Mayıs 1675-10 Eylül 1675 tarihleri arasında 9 adet fitik ameliyatı sözleşmesi cerrâh Dimo veled-i Miho ile yapılmıştır.

²⁴ İncelenen Konya sicillerinin %91,93’ünde(161 belgenin 148’inde), Bursa sicillerinin %8,89’unda(45 belgenin 4’ünde) cerrâhların aldığı ücretler kaydedilmemiştir.

18 guruş ücret ile mürâcaat” eylediğini belirtmiştir.²⁵ En düşük meblağ ise 3 Aralık 1676 tarihli, cerrâh Elkesa veled-i Kosta’nın aynı ameliyat için Aksentli Mahallesi’nden Hasan b. Emir ile küçük oğlu Süleyman için yaptığı sözleşmede 5 guruş olarak kayıtlara geçmiştir.²⁶ Mesâne taşı ihracına dair bu iki örnekte aynı cerrâhın aynı ameliyat için aldığı ücreti değiştiren etkenlerden birinin hastanın yaşı olduğu düşünülebilir fakat durumun esasen öyle olmadığını gösteren bir başka hükümde aynı yılda aynı cerrâh yine aynı ameliyat için Seydişehir Kazası’nın bir köyünden küçük Himmet’in babası Abdi b. Mehmed ile 11 esedî guruş ve 4 guruş kıymetli bir kalıça karşılığında anlaşmıştır.²⁷ Bu durumda ameliyat ücretini belirleyen en önemli iki unsurun ameliyatın zorluk derecesi ve cerrâhın mahâreti/şöhreti olduğu söylenebilir.

Bursa’da en yüksek ameliyat ücreti tüccâr Elhâc Ali b. Elhâc Mehmed’in, cerrâh Uzgori veled-i Miho’ya fitık ameliyatı için 10 Ağustos 1693 tarihinde ödemeyi vaad ettiği 140 guruştur²⁸ ki söz konusu dönemde bu meblağ -aynı yılın tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre her 1 guruş 160 akçe olmak üzere- 22.400 akçeye tekâbül etmektedir.²⁹ En düşük ameliyat ücreti ise cerrâh Dimo veled-i Miho’nun 7 Temmuz 1675 tarihli fitık ameliyatı sözleşmesinde 2 guruş olarak belirtilmiştir.³⁰

Ameliyat ücretinin hastanın iyileşmesi halinde ödenmesi de kayıtlarda yer alan mühim detaylardan biridir.³¹ Bu durum “...eğer maraz-ı mezbûrdan lütf-u İlâhi ile ifâkat müyesser olursa febihâ ücreti edâ ideyim...³²”, “...eğer maraz-ı mezbûrdan ifâkat bulursam meblağ-ı mezbûr 20 guruş ücreti kendüye teslim...³³”, “ol marazdan oğlum mezbûr Ali halâs olursa kavl

²⁵ KŞS.13/s.75/hkm.2(h.18 Zilhicce 1087/m.21 Şubat 1677)

²⁶ KŞS.21/s.266/hkm.2(h.27 Ramazan 1087/3 Aralık 1676)

²⁷ KŞS.21/s.262/hkm.2(h.20 Ramazan 1087/m.26 Kazım 1676)

²⁸ BŞS.B-150/s.51/b2(h.8 Zilhicce 1104/m.10 Ağustos 1693). Bu meblağ aynı yılın sair kayıtlarında takriben (ortalamanın üzerinde) 1 ev fiyatına tekâbül etmektedir: bkz. BŞS.B-150/s.51/a4(h.2 Zilhicce 1104/m.4 Ağustos 1693), BŞS.B-150/s.12/a3(h.18 Rebiü’l-âhir 1104/m.27 Aralık 1692) vd. (Belgelerde hüküm numarası verilmeyen kayıtlar her sayfa başında 1’den başlamak üzere numaralandırılmış olup sağ sayfa “a” sol sayfa “b” olarak adlandırılmıştır.)

²⁹ BŞS.B-151/s.34/a1(h.19 Rebiülahir 1104/m.28 Aralık 1692), B-151/s.51/b2(h.12 Şaban 1104/m.18 Nisan 1693)vd.

³⁰ BŞS.B-88/s.173/hkm.1254(h.13 Rebiü’l-âhir 1086/m.7 Temmuz 1675).

³¹ Bu konuya fetva örnekleriyle değinen makale örneği için bkz.Fethi Gedikli, Osmanlı Hukukunda Hekim Sorumluluğu ve XVII.Yüzyılda Ünlü Bir Fitık Cerrâhi, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 4, 2007(Güz), 15-27.

³² KŞS.13/s.54/hkm.4(h.27 Zilkâde 1087/m.31 Ocak 1677)

³³ BŞS.B-150/s.60/a1(h.14 Safer 1105/m.15 Ekim 1693)

itdiğim ücreti edâ iderim...³⁴” gibi ifade kalıpları ile belirtilmiştir. Hastanın ölmesi halinde ücret ödeme yükümlülüğünü ortadan kaldıran bu anlaşmaya kimi zaman riâyet edilmediği, cerrâhların ölen hastanın yakınlarını tehdit edip cebren ücret aldığı da görülmektedir: Konya’da Saidili Nahiyesi’nin Lâdik Karyesi’nden Mercan veled-i Ahî, altı sene önce küçük oğlu Haylok’un mesânesindeki taşı ihraç eden Yenişehir Kasabası hekimi es-Seyyid Receb Çelebi’nin, mezbûr Haylok ameliyat sonrasında ölmesine rağmen “kardeşi Hüsam’ın Saidili Nahiyesi subaşı olduğu” tehdidiyle kendisinden hilâf-ı şer 25 esedî guruş ve “2 geyim at nalını” aldığını iddia ve ispat etmişti.³⁵

2- XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Hastalar ve Cerrâhî Müdahale Gerektiren Hastalıkları

Bu dönemde Konya’da yüz altmış bir³⁶, Bursa’da kırk beş hasta gayrimüslim cerrâhlara başvurmuş olup Konya’da bu hastaların %86,96’sı Müslüman, %13,04’ü gayrimüslim; Bursa’da %60’ı Müslüman, %40’ı gayrimüslimdir. Konya’da hastaların %97,52’si erkek, %2,48’i kadın iken Bursa’da tüm hastaların erkek olduğu görülmektedir. Konya’da hastaların %19,25’ini, Bursa’da %15,56’sını çocuklar teşkil etmektedir.

Diğer hususlarda olduğu gibi rıza senedi ile ilgili mürâcaatlar da mahkemelere üç şekilde yapılmıştır: “asâleten, vekâleten ve vesâyeten”. Hastaların çoğu zaman bireysel olarak, nadiren bir yakını veya başka biri olan vekilleri vasıtasıyla, çocuk hastaların ise vasîlerinin mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Konya’da bireysel başvuru %73,29, vekâleten başvuru %7,45, vesâyeten başvuru %19,25 oranındadır. Bursa’da bireysel başvuru %82,22, vekâleten başvuru %2,22, vesâyeten başvuru %15,56 oranındadır.

Belgelerin verdiği bilgilere göre hastalar Konya ve Bursa nefsi mahalleleri haricinde bu sancaklara tâbi nahiyelerden, sair sancaklardan hatta -yukarıda bir vesile ile bahsedildiği üzere- Kıbrıs Cezîresi’nden gelerek cerrâhlara mürâcaat etmişlerdir. Konya’dan Hamza b. Mehmed’in hüccetinde olduğu gibi hastanın ikâmet ettiği yerin belirtilmediği hükümler de mevcuttur.³⁷ Konya nefsinde Türbe-i Celâliye, Şeyh Aliman, Ulurmak ve

³⁴ BŞS.B-114/s.115/hkm.769(h.25 Zilkâde 1088/m.19 Ocak 1678)

³⁵ KŞS.12/s.39/hkm.3(h.13 Cemâziyel-ahir 1074/m.12 Ocak 1664)

³⁶ Bu makalenin “gayrimüslim cerrâhlar”ı konu edinmesi sebebiyle buradaki sayısal analizlere dâhil edilmeyen fakat hastalarının gayrimüslim olması dolayısıyla tez tasnifinde (ve ilgili gereği bu makalede de) yer alan iki Müslüman cerrâh(Hüsam b. Receb ve Mehmed b. Abdullah) ile ilgili belge künyeleri: KŞS.12/s.39/hkm.3, KŞS.26/s.92/hkm.3.

³⁷ KŞS.14/s.118/hkm.4(h.20 Cemâziye’l-evvel 1081/m.5 Ekim 1670)

Ayinedâr mahalleleri³⁸ başta olmak üzere Konya'nın Aksaray, Bayburd, Belviran, Bozkır, Hatunsaray, İnsuyu, İshaklı, Seydişehir, Turgud kazaları³⁹; Hatunsaray, Sahra, Saidili, Sudirhemi nahiyeleri⁴⁰; Akkilise, Çamlık, Çobanlar, Boyalı, Kavak, Lâdik, Necmeddin, Sille, Yağlılar vs. köyleri⁴¹; Isparta'nın Yalvaç ve Karaağaç kazaları⁴²; Bursa nefsinde Alacahırka, Hacı Yakub, Hoca Hasan, Reyhan Paşa vs. mahalleleri⁴³ ve Gemlik, Kite, Mihaliç, Mudanya kazaları⁴⁴; Kite, Canbazlar, Timurtaş vs. köyleri⁴⁵, Kütahya'nın Emed Kazası'na tabi (A)baş köyü⁴⁶, Kütahya Çerçi Mahallesi⁴⁷ hastaların mukim olduğu yerlerden bazılarıdır.⁴⁸

Hanlarda kalan misafir ve tüccâr taifesinden eşhasın, medrese ve zâviye sâkinlerinin de mahkemelerde tedâvi hücceti düzenledikleri görülmektedir. Konya'da Şeyh Ahmed Efendi Hanı'nda misafir Acem Safer veled-i Mardros⁴⁹, Sultan Veled Medresesi'nden Molla Mehmed b. Hüseyin⁵⁰; Bursa'da Han-ı Cedid'de sâkin Evanos veled-i Zakarya ve Serkiş veled-i Manok⁵¹, Zâviye-i Mevlidhâne'de sâkin Hz. Mevlâna fukarasından Derviş Mehmed b. eş-Şeyh Hüseyin es-Semerkandi⁵², Pîrînc Hanı'nda sâkin

³⁸ KŞS.16/s.43/hkm.1, KŞS.15/s.27/hkm.5, KŞS.27/s.44/hkm.1, KŞS.14/s.129/hkm.1 vd.

³⁹ KŞS.15/s.20/hkm.4, KŞS.15/s.19/hkm.2, KŞS.15/s.4/hkm.4, KŞS.35/s.205/hkm.3, KŞS.13/s.24/hkm.3, KŞS.14/s.129/hkm.4, KŞS.34/s.148/hkm.2, KŞS.34/s.169/hkm.3, KŞS.16/s.42/hkm.5 vd.

⁴⁰ KŞS.21/s.255/hkm.1, KŞS.27/s.17/hkm.3, KŞS.26/s.230/hkm.3, KŞS.27/s.18/hkm.3 vd.

⁴¹ KŞS.35/s.205/hkm.3, KŞS.34/s.150/hkm.4, KŞS.26/s.119/hkm.3, KŞS.15/s.19/hkm.2, KŞS.27/s.39/hkm.1, KŞS.26/s.230/hkm.3, KŞS.27/s.17/hkm.3, KŞS.14/s.122/hkm.4, KŞS.26/s.131/hkm.2 vd.

⁴² KŞS.16/s.44/hkm.3, KŞS.16/s.37/hkm.2 vd.

⁴³ BŞS.B-88/s.40/hkm.309, BŞS.B-114/s.39/hkm.273, BŞS.B-143/s.103/hkm.725, BŞS.B-109/s.119/hkm.846

⁴⁴ BŞS.B-147/s.46/hkm.299, BŞS.B-109/s.125/hkm.885, BŞS.B-88/s.165/hkm.1190, BŞS.B-88/s.44/hkm.336

⁴⁵ BŞS.B-109/s.125/hkm.885, BŞS.B-88/s.165/hkm.1190, BŞS.B-144/s.41/hkm.279

⁴⁶ BŞS.B-109/s.120/hkm.849

⁴⁷ BŞS.B-77/s.12/hkm.89

⁴⁸ Belgelerde geçen yer adlarını tam olarak tespit ve teyid etmek amacıyla başvuru kaynağı: Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayını No: 26, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 2017.

⁴⁹ KŞS.25/s.260/hkm.3 (h.9 Receb 1092/m.25 Temmuz 1681)

⁵⁰ KŞS.34/s.98/hkm.2 (h.27 Şevvâl 1098/m.5 Eylül 1687)

⁵¹ BŞS.B-109/s.17/hkm.109(h.12 Şevvâl 1074/m.8 Mayıs 1664); BŞS.B-88/s.40/hkm.311(h.22 Receb 1084/m.2 Kasım 1673)

⁵² BŞS.B-88/s.189/hkm.1367(h.19 Cemâziye'l-âhir 1086/m.10 Eylül 1675)

kuyumcu Yanoli veled-i Apostol⁵³, Yeni Han’da sâkin tüccâr Elhâc Ali b. Elhâc Mehmed⁵⁴, aslen Menteşe Sancağı’nın Tavas Kazası’ndan olup Bursa Sarrafiye Medresesi’nde sâkin Yusuf b. Osman adlı danişmend⁵⁵ ve “fi’l-asl Alâiye Sancağı’nda Akseki Kazası’na tabi Hoca Köyü nam karye sâkinlerinden olup hâlâ medîne-i Burusa’da Çendek Medresesi’nde sâkin Mustafa b. Seydi nam tâlib-i ilm⁵⁶” cerrâhlara mürâcaat eden misafir, tüccâr ve ehl-i ilm zümresinden kişilerdir. Bu örneklerde görüldüğü üzere çalışma konusu belgelerden hastaların toplumsal kimlikleri, statüleri hakkında da fikir edinilebilmektedir. Ayrıca bazı belgelerde hastaların yaşları veya yaşlarına işaret eden “sagir, mürâhık, emred” gibi tanımlayıcı kelimeler geçmektedir: Konya Çiftenerdüban/Çiftemerdiven Mahallesi sâkinlerinden Parsi veled-i Vartan adlı zimmînin dört yaşındaki sagir oğlu Serkiz⁵⁷, Bursa Timurtaş Karyesi’nden Asmine bint-i Vasil’in mürâhık oğlu Aleksi veled-i Kosta⁵⁸ ve yine Bursa’dan Todori adlı emred zimmî⁵⁹ gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Çalışmanın başlarında da belirtildiği üzere çoğu toplumda olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de cerrâhî müdahale, tedâvide tercih edilebilecek son seçenek olarak addedilmiştir. Belgelerde geçen ve ameliyat öncesinde ilaç tedâvisi denendiğini ifade eden “...ilâ hâze’l-an ilaç-pezîr olmayub...”⁶⁰ kalıbı da bu hususu tasdik etmektedir.

“İlaç-pezîr” olmayan hastanın ameliyatının nasıl ve hangi âletlerle yapıldığı konusunda farklı yazarlar muhtelif fikirleri sürmüştür. Ameliyat esnâsında hastaya fazla acı hissettirmemek için uyuşturucu maddelerin kullanılıp kullanılmadığı hakkında Halil Sahillioğlu belgelerde geçen “ifâkat” bulma tabirinin Arap dilindeki kök anlamına temas ederek hastanın uyuşturulma ihtimâlinden söz etmişse de Fethi Gedikli bunu zayıf bir olasılık olarak görmüş ve bu işlemlerin hangi araçlarla nasıl yapıldığı hakkında herhangi bir bilgi verilmediğini iddia etmiştir⁶¹ fakat Evliyâ Çelebi, çalışma konusu döneme tarihlenen meşhur eserinde Beç şehrinde şâhit olduğu bir ameliyattan bahsederken “...hemân mecrûha bir filcân za’ferân

⁵³ BŞS.B-140/s.68/hkm.405(h.2 Rebiü’l-evvel 1089/m.24 Nisan 1678)

⁵⁴ BŞS.B-150/s.51/b2(h.8 Zilhicce 1104/m.10 Ağustos 1693)

⁵⁵ BŞS.B-150/s.51/b3(h.14 Zilhicce 1104/m.16 Ağustos 1693)

⁵⁶ BŞS.B-150/s.51/b4(h. 14 Zilhicce 1104/m.16 Ağustos 1693)

⁵⁷ KŞS.34/s.121/hkm.3(h.16 Zilhicce 1098/m.23 Ekim 1687)

⁵⁸ BŞS.B-144/s.41/hkm.279(h.4 Cemâziye’l-âhir 1095/m.19 Mayıs 1684)

⁵⁹ BŞS.B-88/s.173/hkm.1254(h.13 Rebiü’l-âhir 1086/m.7 Temmuz 1675)

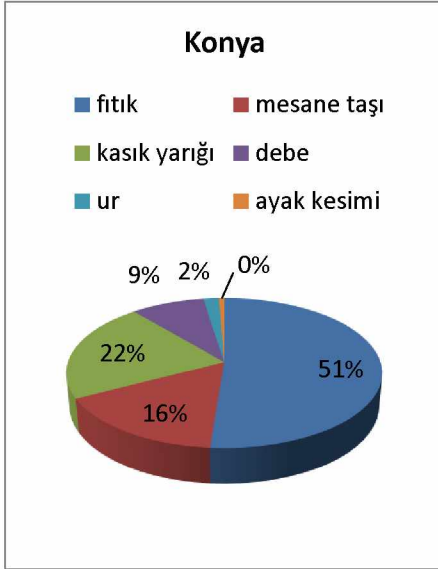
⁶⁰ BŞS.B-88/s.40/hkm.310(h.21 Receb 1084/m.1 Kasım 1673), BŞS.B-114/s.38/hkm.269(h.28 Zilhicce 1087/m.3 Mart 1677) vd.

⁶¹ Fethi Gedikli, a.g.m., s.26.

gibi bir su içürüb kefere kendünden geçüb mest-i medhûş olunca...” ifadesi ile hastanın uyuşturulduğuna değinmiştir.⁶²

Bu dönemde mürâcaat kesâfetine göre hastalıklar tasnif edildiğinde hastaların Konya’da fitik, kasık yarığı, mesâne taşı, debe, ur şikâyetleri ve ayak kesimi talebi, Bursa’da yine fitik, mesâne taşı, ur şikâyetleri ve ayak kesimi talebiyle cerrâhlara başvurdukları müşâhede edilmektedir. Mevcut belgelerin verdiği bu sınırlı bilgilere göre -başka bir deyişle mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla- Bursa’da kasık yarığı ve debe şikâyetiyle cerrâhlara başvurulmadığı görülmektedir.

⁶² Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi(Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini), Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, VII. Kitap, s.108. Cerrâhi işlemler esnasında uyuşturucu özelliği olan bitkileri kullanma tekniğinin tarih öncesi döneme müstenid olduğu hususunda bkz. Ali Haydar Bayat a.g.e., s.40. Osmanlı döneminde de uyutucu/murkid olarak lüffah/adamotu kullanıldığı hakkında bkz. Hülya Bilgin(Ed.), Türkiye’de Anesteziyoloji ve Reanimasyon Biliminin Tarihsel Gelişimi, TARD Yay., Bursa 2016, s.56.

Yukarıdaki grafiklerde görüldüğü üzere Konya ve Bursa'daki gayrimüslim cerrâhlara en fazla mürâcaat fitik sebebiyle yapılmıştır. Hükümlerde "fitik marazı"nın türü belirtilmemiştir. Bir belgede "iki taraflı" olduğu ifade edilmişse⁶³ de bu tavsif fitiğin çeşidini tespitte imkân vermemektedir. Fakat

⁶³ Konya Türbe-i Celaliye Mahallesi sâkinlerinden Abdülehad Çelebi b. Bayram Efendi'nin aynı mahallede sâkin vekili İbrahim Efendi b. Hızır, mezbûr Abdülehad'ın iki taraflı

sicillerde geçen diğer hastalık adlarının tıp terminolojisindeki tanımları göz önüne alındığında⁶⁴ “fitik” kelimesinin tek başına kullanımının bel fitiği anlamına da gelebileceği düşünülebilir. Ayrıca R. Murphey bir makalesinde bu fitiğin bilhassa bedenleriyle çalışan erkeklerde sıkça görülen bel fitiği olduğunu iddia etmişse⁶⁵ de nihayetinde bütün bu faraziyelere rağmen “fitik” kelimesinin belgelerde hangi türü kastettiği sarih değildir.⁶⁶

İlgili döneme ait Konya ve Bursa sicillerinde yer alan fitik marazına ait belgelerden muhtevâsi itibariyle temâyüz eden birkaç örneği burada zikretmek yerinde olacaktır. Örneğin Konya sicillerinde yalnızca bir belgede rastlanan tedâvi için “hastanın cerrâhı isticâr etmesi, cerrâhın da nefsinin icâr etmesi⁶⁷” hususuna Bursa sicillerinde daha fazla rastlanmaktadır. Bu ifadeler ya da Murphey’nin söylemiyle bu özel hizmet anlaşmaları, birçok durumda özellikle de ameliyat sonrası nekâhet dönemi uygulamalarında uzun süreli hastane bakımından ziyade evde yapılan bakımın tercih edildiğine⁶⁸ delâlet etmektedir. Dolayısıyla ameliyat sonrası evde bakım uygulamasının Bursa’da daha yaygın olduğu sonucuna varılabilir.

Konya’da Sultan Veled Medresesi’nde sâkin Molla Mehmed b. Hüseyin cerrâh Elkesyan veled-i Papas ile düzenlediği sözleşmede “...ben fitik marazına mübtelâ olub merkum Elkesyan maraz-ı mezbûra ilaç itmekde hâzik ve mâhir olduğu beyne’n-nâs şâyi’ ve mütevâtir olmağın benim marû’z-zikr marazına ilaç itmek için mezkûru isticâr eyledim, mübâşeret eylesün...⁶⁹” sözleriyle cerrâhı isticârını belirtirken Bursa Reyhan Paşa Mahallesi’nden Elhâc Mehmed b. Hasan, cerrâh Miho veled-i Hristo ile düzenlediği sözleşmede “...ben fitik marazına mübtelâ olub merkum Miho maraz-ı mezbûra ilaç ve tumar etmekte hâzik ve bunun emsali olan hususun muâlecesinde kemâ-yenbağî kâdir olmağla merkum Miho maraz-ı merkuma ilaç ve tumar etmek için tarih-i kitabdan 15 gün tamamına 1150

fitiğinin tedâvisi için cerrâh Elkesyan veled-i Papas’a başvurmuştur. KŞS.34/s.146/hkm.1(h.20 Muharrem 1099/m.26 Kasım 1687)

⁶⁴ Kasık yarığı: fitik, debe: fitik, Şaban Doğan, Terceme-i Akrahâdin Sabuncuoğlu Şerefeddin(Giriş, İnceleme, Metin, Dizinler) Birinci Cilt, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2009, s.643, 568.

⁶⁵ Rhoads Murphey, “Osmanlı Tıbbi ve Kültürlerüstü Karakteri (Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla)” Çev.Tuncay Zorlu, Osmanlı Bilimi Araştırmaları II, İstanbul 1998, s.263-292. (s.275.)

⁶⁶ Bir belgede mevzubahis 1 yaşındaki bebeğin fitik marazından muzdarip olması bu belirsizliği destekleyen verilerden biridir. KŞS.26/s.92/hkm.3(h.9 Zilhicce 1092/m.20 Aralık 1681)

⁶⁷ Bu hususa temas eden başka makale örneği için bkz. Fethi Gedikli, a.g.m., s.15-27.

⁶⁸ R.Murphey, a.g.m., s.276.

⁶⁹ KŞS.34/s.98/hkm.2(h.5 Zilkâde 1098/m.12 Eylül 1687)

akçaya isticâr ve kabul eyledim, ol dahi vech-i muharrer üzere müddet-i merkume tamamına değin nefsinı bana icâr eyledi...⁷⁰” cümleleriyle kaç gün süreyle ve ne kadar ücretle cerrâhın nefsinı kendisine icâr ettiğini de ifadelerine eklemişti.

Konya ve Bursa’da en fazla görülen ikinci hastalık olan mesâne taşı ile ilgili ameliyat sözleşmelerinin dikkat çekici hususiyetlerinden biri hastaların büyük oranda çocuk olmasıdır. Bursa’da bu hastalıktan muzdarip hastaların tamamı, Konya’da %76.92’si çocuktur. Daha çok -az gelişmiş ya da gelişmemiş- ülkelerde ve çocuklarda görülen mesâne taşlarının sebebi -eğer altta yatan bir ürolojik bozukluk yoksa- düşük protein alımı ve A vitamini eksikliğidir. Bu tür endemik mesâne taşlarının sık görüldüğü bölgelerde çocukların genellikle anne sütü ve tahıl ürünleri ile beslendiği tespit edilmiştir.⁷¹ Ayrıca iklimsel şartlara bağlı yüksek sıcaklık ve yetersiz sıvı alımı da mesâne taşı oluşumuna sebep olan diğer unsurlardır.⁷²

Çalışma konusu belgelerden aşağıdaki hükümde mesâne taşı ameliyatının hangi âletle yapılacağını özellikle belirtildiği ifadeden ameliyatın şekline işaret edildiği sonucu çıkarılabilir: Bursa Derinkale’de Zargana(?) Mahallesi’nden Mehmed b. Mustafa, küçük oğlu Ali’nin mesânesindeki taşın ihracı için mecliste cerrâh Aleksî veled-i Kostantin’in de bulunduğu mecliste sarf ettiği “...zimmî-i mezbûr Aleksî’nin ihracının maharetini istimâ eylediğim ecilden ustura ile yarıp çıkarmak için 8 kita esedî gurus ücretine kavil eyledim...⁷³” cümlesindeki “ustura ile” ayrımı kuvvetle muhtemel ameliyatın açık yapılması talebine/tercihine delâlet etmekteydi. Çünkü günümüzdeki adıyla endoskopik mesâne taşı ameliyatı, diğer anlamıyla kapalı ameliyatın sözkonusu dönemde bilindiğine dair kesin kanıtlar vardır. Osmanlı döneminin mühim tıp kaynaklarından Cerrâhiyyetü’l-Haniyye’nin yazarı Şerafeddin Sabuncuğlu mesânedeki taş çıkarmanın yolunu anlatırken “...ben yarmadan bir tecrübe buldum, bu tecrübe sebebiyle yarmaktan müstağni oldum...” sözlerinin devamında kapalı ameliyatı tasvir eder.⁷⁴

⁷⁰ BŞS.B-109/s.119/hkm.846(h.18 Şevvâl 1075/m.4 Mayıs 1665)

⁷¹ Turgut Yapanoğlu-Yılmaz Aksoy-İsa Özbey-Özkan Polat, Çocuklarda Perkütan Suprapubik Sistolitotripsi, Türk Üroloji Dergisi 32(2), 199-202, 2006, s.200-201.

⁷² Abdurrahman Önen, Çocuklarda Üriner Sistem Taş Hastalığı, Çocuk Cerrahisi Dergisi, 27(1),: 8-32, 2013, s.9.

⁷³ BŞS.B-114/s.115/hkm.769(h.25 Zilkâde 1088/m.19 Ocak 1678)

⁷⁴ Ümit Emrah Kurt, Hekim Şerafeddin Sabuncuğlu’nun Cerrâhiyyetü’l-Haniyye Adlı Eserinde Yer Alan Cerrâhî Âletlerin Tanımlanması, Çizimi, Sınıflanması ve Karşılaştırılması, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Alk Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012, s.420. “...ol tecrübe budur kim alasin bir bolad biz kim sureti budur kendisi ince ola ağaca saplanmış ola ucu müselles ola yani üç köşeli ola ol taşın altından bir pare ibrişimle bağlayasın ta kim taş kavuka kaçmaya ondan sonra alasin ol âleti kim gördün zekerin deliğinden içeri

Müslüman kadınlar ameliyat için gayrimüslim hekimleri de tercih etmekteydi. Konya’da bu dönemde gayrimüslim cerrâhlara başvurduğu tespit edilen dört kadından biri olan Döndü binti Bayram, vekili Ali Beşe b. Yusuf vasıtası ile cerrâh Andon veled-i Todorov’dan mesâne taşının ihracını talep etmişti.⁷⁵ Yine Konya Şeyh Aliman Mahallesi sâkinlerinden Hacı b. Hüseyin küçük kızı Fatıma’nın, Karacığan Mahallesi’nden Ali b. Ahmed ise altı yaşındaki kızı Emine’nin mesânesindeki taşın ihracı için cerrâh Andon veled-i Todorov’a başvurmuşlardı.⁷⁶

Evvelce bahsedildiği üzere ilaçla tedâvisi mümkün olan hastalıklara önce bu tedâvi uygulanıyor, sonrasında hasta “ilaç-pezîr” olmazsa cerrâhî müdahale yöntemine başvuruluyordu. Bursa’nın Gemlik Kazası’na tabi Kartırlı Karyesi’nden Kezban binti Osman, cerrâh Yani veled-i Dimo ile yaptığı muâhedede “...sadrî oğlum Mehmed b. Osman nam sagîrin mesânesinde taş olub ilâ-haze’l-an ilaç-pezîr olmayub lakin merkur Yani bunun emsâli hususun muâlecesinde beyne’n-nâs meşhur olmağla 3 gurus ücret ile muâlece itmek üzere muâhede ve ahd-i misak eyledim, bi emrillahi’l-meliki’l-müteâl esnâ-yı ilacda mezbûrun şakkından nâşî fevt olursa mezbûrdan dem (ve) diyetine müteallik dâvâ ve nizam yokdur...” ifadesiyle ameliyat öncesinde uygulanan ilaç tedâvisinden oğlunun fayda görmediğini dile getiriyordu. Bu ilaç tedâvilerinin de yer aldığı Osmanlı dönemi tıp kaynaklarından Cerrâh-nâme yahut diğer adıyla Alâ’im-i Cerrâhîn’de mesâne taşını erittiği rivayet edilen dört farklı karışım zikredilmiştir.⁷⁸

Konya sicillerinde yer alıp Bursa sicillerinde rastlanmayan kasık yarığı tabir edilen hastalık belgelerinde en sık görülen üçüncü hastalık olup

uzunluğunca arkinlıkla sokasın ta kim miskabın ucu taşa erişe ondan sonra miskabı elinle dönderesin arkin arkin taşı delesin ta kim miskab taşın bir yanına geçe miskabı çıkarasın ol saat bevl o taşın deliğinden çıka...” Kurt, a.g.t., s.420. Ayrıca bu çalışmada geçen mesânenin taş çıkarmaya yarayan aletlerin içerisinde ustura bulunmaması ve ilgili hükümlerde “ustura” ayırımının bir belgede bulunması o dönemde genellikle kapalı ameliyatın tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Mevzubahis aletler için bkz. a.g.t., s.493. Ayrıca mesâne taşlarının ihracına dair hekimbaşı Âhi Çelebi’nin eserini (Böbrek ve Mesâne Taşları Hakkında) ele alan bir makale örneği için bkz. Esin Kahya, “15. Yüzyılda Yaşamış Hekimlerimizden Hekimbaşı Ahi Çelebi”, Erdem, Cilt 9, Sayı 25, 1996, s.293-342.

⁷⁵ KŞS.26/s.203/hkm.2

⁷⁶ KŞS.26/s.131/hkm.3(h.24 Muharrem 1093/m.2 Şubat 1682), KŞS.25/s.256/hkm.4(h.10 Receb 1092/m.26 Temmuz 1681)

⁷⁷ BŞS.B-147/s.46/hkm.299(h.16 Zilhicce 1098/m.23 Ekim 1687)

⁷⁸ Mehmet Gürlek, İbrahim bin Abdullah’ın Cerrâh-name (Alâ’im-i Cerrâhîn) Adlı Eseri(Giriş-Metin-Sözlük) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s.137, 138, 161.

fitik/kasık fitiği anlamına gelmektedir.⁷⁹ Konya Kerim Dede Mahallesi sâkinlerinden es-Seyyid Kasım Çelebi ibn-i Es-Seyyid Ömer Çelebi⁸⁰, İçkale Mahallesi’nden Yanos veled-i Yağmur⁸¹, Acem taifesinden Acem Güzel veled-i Güzel⁸², Karaciğan Mahallesi’nden Molla Mustafa b. İbrahim⁸³ kasık yarığı şikâyetiyle Konya cerrâhlarına başvuran hastalardan bazılarıdır.

Yine Konya sicillerinde görülen fakat Bursa sicillerinde bulunmayan başka bir hastalık “debe”dir. Bu kelime de fitik anlamına gelmektedir ve belgelerde bazen nev’i de belirtilmiştir: Konya’da Çıralımscid Mahallesi sâkinlerinden Arslan veled-i Karagöz, küçük oğlu Serkiz’in hayasında debe sebebiyle cerrâh Dimitri veled-i Miho’ya⁸⁴, Konya Fakı/Fakih Dede Mahallesi sâkinlerinden Osman ibn-i Elhâc İsa kasığındaki debe şikâyetiyle Elkesa veled-i Mihor’a⁸⁵, Konya’nın Bayburd Kazası’nın bir karyesinden Elhâc İsmail halife ibn-i Sefer’in “debe marazının” tedâvisi için vekili Ahi baba Elhâc Süleyman b. Abdi Beşe cerrâh Andon veled-i Todorov’a⁸⁶ başvurmuşlardı. Yukarıda bahsedilen meşhur Cerrâh-nâme’de debe marazının da sebepleri ve türlerine göre farklı tedâvi metodları ele alınmıştır.⁸⁷

Konya ve Bursa sicillerinin her ikisinde rastlanan hastalıklardan bir diğeri belgelerde genel adıyla “ur marazı” olarak ifade edilmiş, bazen urun mahiyeti ve yeri hakkında detaylar da verilmiştir. Bu maraza müptela hastalardan biri Konya Çiftnerdüban Mahallesi’nden Parsi veled-i Vartan’ın dört yaşındaki oğlu Serkiz’dir. Babası mezbûr Parsi cerrâh Elkesyan veled-i Papas’dan oğlunun boynundaki urun tedâvisini talep etmişti.⁸⁸ Yine aynı cerrâha başvuran Süleyman Beşe ibn-i Hasan’ın vekili ve kardeşi Bektaş, müvekkili Süleyman’ın sol kulağı dibindeki ur marazından muzdarip olduğunu beyan etmişti.⁸⁹ Konya Çıralımscid Mahallesi’nden Desbina binti Bali de cerrâh Andon veled-i Todorov’a “...benim boynumun sağ

⁷⁹ Bkz. 65 numaralı dipnot

⁸⁰ KŞS.16/s.56/hkm.4(h.4 Cemâziye’l-âhir 1083/m.28 Eylül 1672)

⁸¹ KŞS.16/s.43/hkm.2(h.17 Cemâziye’l-evvel 1083/m.10 Eylül 1672)

⁸² KŞS.16/s.49/hkm.3(h.22 Cemâziye’l-evvel 1083/m.15 Eylül 1672)

⁸³ KŞS.16/s.26/hkm.1(h.14 Rebiü’l-âhir 1083/m.9 Ağustos 1672)

⁸⁴ KŞS.15/s.25/hkm.5(h.8 Şaban 1081/m.21 Aralık 1670)

⁸⁵ KŞS.16/s.27/hkm.4(h.18 Rebiü’l-âhir 1083/m.13 Ağustos 1672)

⁸⁶ KŞS.26/s.42/hkm.2(h.8 Şevvâl 1092/m.21 Ekim 1681)

⁸⁷ M.Gürlek, a.g.t., s.57-59.

⁸⁸ KŞS.34/s.121/hkm.3(h.16 Zilhicce 1098/m.23 Ekim 1687)

⁸⁹ KŞS.34/s.221/hkm.2(h.2 Rebiü’l-âhire 1099/m.5 Şubat 1688)

tarafında ur demekle maruf seretan⁹⁰ marazı olub bana zaaf virmekle...⁹¹ ifadeleri ile mürâcaat etmişti.

Bursa’da ise Bedreddin Mahallesi’nden Hokaz veled-i Murad boynunda olan urun tedâvisi için cerrâh Aleksî veled-i Kosta’yı 14 guruş ücret mukâbilinde bir müddet için isticâr ettiğini⁹², Câmî’i Kebîr Mahallesi’nden Agya veled-i Yanos ise cerrâh Anderya veled-i İstemat’ın boynunun sol tarafındaki urun muâlecesi için 20 gün tamamına değin 10 esedî guruşa nefisini kendisine icâr ettiğini belirtmişti.⁹³

Çalışma konusu belgelerde geçen cerrâhî müdahale ile ilgili son husus hastaların ayak kesimi talebidir. Bu talebin/ayağın kesilmesine kadar giden sorunun sebebi sözleşmelerden birinde ehl-i örfün işkencesi diğerinde hastalık olarak ortaya çıkmaktadır. Konya Pîrî Paşa Mahallesi sâkinlerinden Hasan b. Ali Efendi, daha önce Musa b. Şükrullah adlı şahsı darp ve bıçakla mecrûh ettiğini itiraf etmiş ve Karaman mütesellimi “... Köse Mustafa Ağa beni habs ve tomrukda eziyet itmekle tomruk sıkıldığından iki ayağım çürüyüb bi’ d-defa’ât muâlece eylediğimde kâbil-ilaç olmayub bana küllî elem ve ızdırab ve za’af ârız olub bi’z-zarûre iki ayaklarımı kat lazım gelmekle...” sözleriyle cerrâh Elkesa veled-i Kosta’dan ayaklarını kesip cerâhatine ilaç eylemesini talep etmişti. Tedâvi esnasında ölürse Elkesa’dan dem ve diyetine müteallik dâvâsı olmadığını belirttiikten sonra hastanın babası Ali Efendi de oğlu ölürse dem ve diyeti için mezbûr Elkesa ile dâvâ ve nizası olmadığını ayrıca bildirmişti.⁹⁴ Bursa Arab Mehmed Mahallesi sakinlerinden Mustafa b. Mehmed ise sol ayağındaki bir hastalıktan dolayı o ayağının topuktan kesilmesini cerrâh Yasef veled-i Filiboz’dan talep etmişti.⁹⁵

Sonuç

1650-1700 yılları arasında Konya ve Bursa Şer’iyye Sicilleri’nde yer alan gayrimüslim cerrâhların mevzubahis olduğu rıza senetleri/ameliyat sözleşmelerindeki bilgilere istinâden hazırlanan bu çalışmada, mümkün mertebe mezkûr iki kadîm sancakta yarım asır boyunca kayıtlara yansıyan cerrâhî müdahale gerektiren hastalıkların panoraması çizilmeye çalışılmıştır.

⁹⁰ Seretan marazı: iyileşmez bir tür çıban, kanser. Şaban Doğan, a.g.t., s.877. Yine aynı tezde bahsedilen seretan marazının tedâvisi için bkz. s.189.

⁹¹ KŞS.24/s.144/hkm.2(h.24 Rebiü’l-evvel 1089/m.16 Mayıs 1678)

⁹² BŞS.B-111/s.35/hkm.184(h.6 Rebiü’l-evvel 1095/m.22 Şubat 1684)

⁹³ BŞS.B-88/s.240/hkm.1707(h.18 Rebiü’l-âhire 1087/m.30 Haziran 1676)

⁹⁴ KŞS.13/s.67/hkm.2(h.14 Zilhicce 1087/m.17 Şubat 1677)

⁹⁵ BŞS.B-143/s.10/hkm.76(h.2 Zilkâde 1092/m.13 Kasım 1681)

Erol, A. (2020) XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Gayrimüslim Cerrâhlar ve Tedavi Ettikleri Hastalıklar. ANKARAD, 1(2). s. 433-454.

Belgelerin verdiği bilgilere göre ilgili dönemde Konya ve Bursa sancaklarında mukim cerrâhlar haricinde seyyar/seyyâh cerrâhların Osmanlı’nın önemli ticâret yolları güzergâhında bulunan bu sancaklara da uğradıkları ve hastaları tedâvi ettikleri anlaşılmaktadır. Hastalar Konya ve Bursa nefsi hâricinde sair kaza, nahiye, kasaba ve karyelerden hatta sair sancaklardan, adalardan gelerek bu cerrâhlara başvurmuşlardır.

Cerrâhlara başvuru sebebi olan hastalıklardan Konya ve Bursa’da en fazla görülen iki hastalık fitik ve mesâne taşı problemleridir. Kasık yarığı ve debe şikâyetlerine sadece Konya’da rastlanmaktadır. Her iki sancakta da en az karşılaşılan sorunlar ur ve farklı sebeplere bağlı ayak kesimi talepleridir. Hastalıkların tedâvisinde önceliğin ilaç tedâvisine verildiğini ve “ilaç-pezîr” olmayan hastaların cerrâhî müdâhaleye yöneldiğini, bazı hastalıklarda ameliyat şeklinin(açık/kapalı) değişkenlik gösterdiğini ve tercihen ameliyat sonrası evde bakım hizmetlerinin uygulandığını gösteren kayıtların mevcut olması dikkate şâyân hususlardan bazılarıdır.

Ayrıca belgelerin, -daha çok tıp tarihini ilgilendiren ciheti hâricinde- dönemin cerrâh ve hastalarının kimliklerini, ekonomik durumlarını, hastalıklar ve dönemsel şartlar(ekonomik, teknolojik, coğrafi vs.) ya da gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi, sosyal yaşamın kayıtlardaki izdüşümlerini de yer yer günyüzüne çıkardığı ifade edilebilir.

Kaynakça

1- Arşiv Vesikaları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Konya Şer’iyye Sicilleri: 12, 13, 15, 16, 17, 21, 24, 25, 26, 27, 32, 34, 35, 36 numaralı defterler.

Bursa Şer’iyye Sicilleri: B-77, B-88, B-104, B-109, B-11, B-114, B-140, B-143, B-144, B-147, B-150 numaralı defterler.

2-Sair Kaynaklar

AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Şer’iyye Sicilleri*, Cilt I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

BAYAT, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2016.

BİLGİN, Hülya (Ed.), *Türkiye’de Anesteziyoloji ve Reanimasyon Biliminin Tarih-sel Gelişimi*, TARDYay., Bursa 2016.

CEYLAN, İbrahim. *Türklerde Cerrâhinin Gelişimi*, Türk Cerrâhî Derneği Yayınları, Ankara 2012.

Erol, A. (2020) XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Gayrimüslim Cerrâhlar ve Tedavi Ettikleri Hastalıklar. ANKARAD, 1(2). s. 433-454.

ÇİFTÇİ, Şaban. “Allah Âdem’i Kendi Süretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahrir ve Değerlendirmesi, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart 2014, Yıl: 1, Sayı: 1, s.1-20.

DEMİR, Talip. “Kutsaldan Sekülere Değişen Beden Algısı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (Ağustos 2018):311-325.

EVLİYÂ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi(Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, Haz.Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yay., VII. Kitap, İstanbul 2003.

GEDİKLİ, Fethi. “Osmanlı Hukukunda Hekim Sorumluluğu ve XVII.Yüzyılda Ünlü Bir Fıtık Cerrâhi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 4, 2007(Güz), s.15-27.

GÜRLEK, Mehmet. *İbrahim bin Abdullah’ın Cerrah-name (Ala’im-i Cerrahin) Adlı Eseri(Giriş-Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

GİNZZBURG, Carlo. *Tahta Gözler: Mesafe Üzerine Dokuz Düşünce*, Çev. Aysun Şişik, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

KUR’AN-I KERİM ve Türkçe Anlamı (Meâli), Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., 5. Baskı, Ankara 1980.

KURT, Ümit Emrah. *Hekim Şerafeddin Sabuncuoğlu’nun Cerrâhiyetü’l Haniyye Adlı Eserinde Yer Alan Cerrâhi Âletlerin Tanımlanması, Çizimi, Sınıflanması ve Karşılaştırılması*, Doktora Tezi, İstanbul üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012.

KUTSAL KİTAP, Eski Antlaşma, Yaratılış 1/27. (<https://www.kutsalkitap.org/online-kutsal-kitap/> Erişim Tarihi:23.08.2020).

KÜÇÜK, Fatih. *14 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1080-1081/1669-1670)(Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.

MURPHEY, Rhoads. “Osmanlı Tıbbı Ve Kültürlerüstü Karakteri (Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla)” Çev. Tuncay Zorlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, İstanbul 1998, s.263-292.

NİSBETT, Richard E. *Doğulular ile Batılılar Nasıl ve Neden Birbirinden Farklı Düşünürler?: Düşüncenin Coğrafyası*, Varlık Yayınları, İstanbul 2018.

SAK, İzzet. *37 Numaralı Konya Şer’iye Sicili(1102-1103/1691-1692)(Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya Ticâret Odası Yay., Konya 2010.

SARI, Nil. “Osmanlılarda Cerrâhlik Mesleği”, *DİA*, 7.Cilt, İstanbul 1993, s.423-424.

SEZEN, Tahir. Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayın No: 26, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 2017.

TARİH Çevirme Kılavuzu. <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

Erol, A. (2020) XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Gayrimüslim Cerrâhlar ve Tedavi Ettikleri Hastalıklar. ANKARAD, 1(2). s. 433-454.

TOK, Özen. “Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği), *Turkish Studies*, Volume 3/4, Summer 2008, s.789-805.

ÖNEN, Abdurrahman. Çocuklarda Üriner Sistem Taş Hastalığı, *Çocuk Cerrahisi Dergisi*, 27(1): 8-32, 2013.

WATT, William Montgomery. Tanrı Süretinde Yaratılma: İslâm Kelâmına Dair Bir Araştırma. Çev: Hüseyin Kahraman, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 21, Ocak 2006, s.253-261.

YAPANOĞLU, Turgut -Aksoy, Yılmaz- Özbey, İsa- Polat Özkan. Çocuklarda Perkütan Suprapubik Sistolitotripsi, *Türk Üroloji Dergisi*, 32(2), 199-202.

EK 1: XVII. yüzyılın ikinci yarısında Konya ve Bursa’nın gayrimüslim cerrâhları ve tedâvi ettikleri hastalıkların nitelik-nicelik tablosu

Konya							
Cerrâh	Düzenlenen ameliyat sözleşmelerinin tarih aralığı	Yapılması kararlaştırılan ameliyatlardan nitelik ve niceliği					
		Fı-tık	Mesâne taşı	Kasık yarığı	Debe*	Ur	Ayak kesimi
Di-mitri veled-i Miho	27 Eylül 1670 31 Aralık 1670	-	1	20	10	-	-
Elkesa veled-i Mi-hor	9 Ağustos 1672 27 Eylül 1672	-	-	15	1	-	-
Elkesa veled-i Kosta	18 Aralık 1676 9 Mart 1677	5	9	-	1	-	1
Andon veled-i To-dorov	16 Mayıs 1678	52	10	-	2	1	-
							Toplam 161

	27 Mayıs 1682							
Ayvaz veled-i To- doros	26 Ma- yıs 1681 12 Mart 1692	2	-	-	-	-	-	
Elkes- yan veled- i Pa- pas	5 Eylül 1687 21 Şu- bat 1688	21	4	-	-	2	-	
Aslan veled- i Ni- kola	12 Ara- lık 1689 23 Mart 1691	2	2	-	-	-	-	

*Hükümlerde bu terim “debe marazı”, “kasık debesi”, “haya debesi” şekillerinde belirtilmiş olup bu tabloda tamamı “debe” kelimesi ile ifade edilmiştir.

Bursa							
Cerrâh	Düzenlenen ameliyat söz- leşmelerinin tarih aralığı	Yapılması kararlaştırılan ameliyatlara nite- lik ve niceliği					
		Fı- tik	Mesâne taşı	Ka- sık ya- rığı	Debe	Ur	Ayak ke- simi
Hristo veled-i Miho**	8 Mayıs 1664 27 Mayıs 1665	5	2	-	-	-	-
Miho veled-i Hristo**	4 Mayıs 1665 8 Mayıs 1665	2	-	-	-	-	-
Manol veledi Yorgi	1 Kasım 1673 8 Aralık 1673	3	1	-	-	-	-
Dimo veled-i Miho	12 Mayıs 1675 10 Eylül 1675	9	-	-	-	-	-
							Toplam 45

Aleksan veled-i Papas	5 Mayıs 1676 7 Mayıs 1676	2	-	-	-	-	-
Anderya veled-i İstemat	30 Haziran 1676	-	-	-	-	1	-
Aleksi veled-i Kosta	7 Eylül 1676 22 Şubat 1684	1	-	-	-	1	-
Yorgi veled-i Dimo	3 Mart 1677 13 Mart 1677	2	-	-	-	-	-
Aleksi veled-i Kostantin	19 Ocak 1678	-	1	-	-	-	-
Yani veled-i Yorgi	24 Nisan 1678	1	-	-	-	-	-
Kosta veled-i Pan	2 Mayıs 1678	1	-	-	-	-	-
İsdafi veled-i Yorgi	6 Haziran 1680	1	-	-	-	-	-
Yasef veled-i Filiboz	13 Kasım 1681	-	-	-	-	-	1
Uzgori veled-i Miho	28 Mart 1683 15 Ekim 1693	5	-	-	-	-	-
Hristodori veled-i İstoro	19 Mayıs 1684	1	-	-	-	-	-
Yani veled-i Dimo	23 Ekim 1687	-	1	-	-	-	-
Mihal veled-i Dimitri	9 Ağustos 1696	1	-	-	-	-	-
Kostantin veled-i Papas	30 Mayıs 1697 17 Haziran 1697	3	-	-	-	-	-

Erol, A. (2020) XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa'da Gayrimüslim Cerrâhlar ve Tedavi Ettikleri Hastalıklar. ANKARAD, 1(2). s. 433-454.

**Bu cerrâhların ameliyat sözleşme tarihleri dikkate alındığında -baba ve oğul oldukları düşünülse bile bunların aynı yıl ameliyat sözleşmesi düzenlemeleri ihtimalinin zayıflığı sebebiyle de- durumun aslında kâtip kaynaklı bir yazım hatasından kaynaklandığı ve bunların aynı kişi olduğu varsayılabilir.